

Rien T. Segers

Een nieuw Japan in de eenentwintigste eeuw

Interpretatieproblemen ten aanzien van de culturele identiteit van een snel veranderende wereldmacht

Rien T. Segers behandelt in onderstaand artikel verschillende benaderingswijzen van de Japanse cultuur. Hij laat zien dat de traditionele *mainstream*, revisionistische en culturele methodes niet meer toepasbaar zijn op het eenentwintigste eeuwse Japan en pleit voor een model gebaseerd op het begrip 'culturele identiteit'.

*'Japan is reinventing itself on earth – this time as the coolest nation culture'*¹

De kloof tussen werkelijkheid en perceptie van het eenentwintigste-eeuwse Japan

Een tijd geleden bezocht ik een van de fabrieken van Toyota in Toyota City in de buurt van Nagoya. Ik werd op de hoogte gebracht van Toyota's bedrijfsstrategie, van de initiatieven op het gebied van innovatieve elektronica voor auto's en van de vooruitgang die er geboekt was ten aanzien van de hybride auto (de Prius). Het was een indrukwekkend bezoek. Juist in die week van mijn bezoek gleed *The Economist* in mijn brievenbus. Er stond een artikel in over Japanse autoproducenten in de Verenigde Staten met de tweeslachtige titel 'Twenty Years down the Road'.²

Het artikel begint met het steken van de loftrompet over de innovatieve strategie en de kwaliteit van Japanse autoproducenten. Het artikel spreekt over 'the most efficient car factory in the World', waarmee de fabriek van Nissan in Smyrna, Tennessee bedoeld wordt. Ook wordt het Japanse autosucces in de Verenigde Staten geanalyseerd op basis van cruciale elementen zoals

1 *Washington Post* (26 december 2003).

2 *The Economist* (14 september 2002).

de kwaliteit van het product, controle op de levering van onderdelen en marktonderzoek.

Maar dan volgt een plotselinge en tamelijk onverwachte wending in toonzetting en inkleuring van het artikel; tenminste, onverwacht voor diegenen die niet vertrouwd zijn met het soort *discourse* dat in *The Economist* gereserveerd werd voor het beschrijven van de situatie in Japan en in Japanse bedrijven tot ongeveer september 2005. De brug van positief naar negatief wordt geconstrueerd door het stereotype zinnetje: '*But the Japanese cannot afford to be complacent.*' De lezer denkt onwillekeurig: welk bedrijf kan het zich eigenlijk wel permitteren zelfvoldaan en passief achterover leunen? Het artikel sluit als volgt af:

*'All this means that the Japanese have little room to make mistakes. Being bigger, Toyota can afford to run more risks than Honda. But it is vulnerable to the fact that, although its cars delight and its factories astound, its management remains distinctly old fashioned and Japanese.'*³

Het is intrigerend ons af te vragen wat met '*Japanese management*' precies bedoeld wordt. Volgens het *discourse* van *The Economist* betekent dit hier en in de tientallen andere artikelen over Japan in dat weekblad in de periode 1990-2005: '*on the road to ruin*', om het in de eigen woorden van het weekblad te zeggen.

Ik haal dit artikel van de *The Economist* hier niet aan omdat Japan of de Japanse auto's verdedigd zouden moeten worden, maar ik doe dat vanwege een andere reden. *The Economist* is een van de belangrijkste actoren bij de constructie van de contemporaine culturele identiteit van Japan in het buitenland. Het is een invloedrijk *magazine* voor bestuurskamers over de gehele wereld, voor regeringsfunctionarissen, investeerders en journalisten. Het gaat mij in dit verband om het soort *discourse* waarvan *The Economist* bij de constructie van die perceptie gebruik maakt. En dat brengt me bij de doelstelling van dit artikel: laten zien dat de bestaande manieren om het moderne Japan te interpreteren en de culturele identiteit ervan te construeren tamelijk anachronistisch geworden zijn op grond van een aantal significante ontwikkelingen. Deze ontwikkelingen laten een grote discrepantie zien tussen de werkelijkheid en perceptie ten aanzien van het eenentwintigste-eeuwse Japan; het verschil ook tussen het zelfbeeld van binnenuit en de waarneming van buiten.

In mijn onderzoek over de beeldvorming van *The Economist* ten aanzien

3 *The Economist* (14 september 2002).

van Japan in de periode 1990 – 2008 ben ik tot de conclusie gekomen dat *The Economist* een beeld over Japan construeert dat niet correspondeert met de werkelijke situatie. Deze ‘misrepresentatie’ is vaak subtiel, in het bijzonder voor oppervlakkige lezers en voor lezers die nauwelijks met het land bekend zijn. De werkelijke betekenis van deze eenzijdige perceptie wordt meestal aangetroffen in de subtekst, wat het effect ervan nog gevaarlijker maakt.

Laat ik een additioneel voorbeeld geven van het soort *discourse* waar ik hierop doel. Het betreft voormalig minister-president van Japan Junichiro Koizumi die niet veel goed kon doen in de ogen van *The Economist*, tenminste niet tot aan zijn overweldigende overwinning bij de verkiezingen van september 2005. Zelfs de zaken die Japan volgens *The Economist* al lang had moeten regelen en die Koizumi daadwerkelijk aanpakte, werden tegen hem gebruikt. Een voorbeeld daarvan is de gewaagde reis van Koizumi naar Noord-Korea in 2002. Het weekblad publiceerde daarover een artikel met als kop ‘Roads to Ruin’ dat als volgt opent:

*‘Which map is Junichiro Koizumi using? Having wandered a long way from his initial reform pledges, he is now trying to redirect himself by straying overseas, with a trip to North Korea (...)’*⁴

Het woord *straying* (verdwalen, de slechte weg opgaan) is hier de sleutel naar de subtekst. De constructie is dat minister-president Koizumi een mislukking is: hij is de weg kwijt en de nieuwe weg die hij voor zichzelf gevonden heeft, leidt alleen maar naar de afgrond.

Als we een inhoudsanalyse zouden toepassen op de publicaties in *The Economist* die betrekking hebben op Japan gedurende de jaren 2001-2005, dan zou dat ongetwijfeld een beeld laten zien van een land dat werkelijk op weg is naar de afgrond en van een minister-president die een ‘*dashing disappointment*’ is. Uiteraard betreft deze perceptie slechts de constructies van journalisten die voor *The Economist* in Tokio werken, al dan niet in overleg met de hoofdredactie van het blad die in Londen zetelt. Maar ongelukkigerwijze voor Japan, is *The Economist* een gezaghebbend blad, dat in veel gevallen de toon zet en een beeld creëert, dat sterk bepalend is voor de dominante perceptie in zaken- en regeringskringen in de wereld ten aanzien van een bepaald land.

Uiteraard zijn de boven opgetekende verhalen over Toyota en Koizumi meer dan alleen anekdotes. Zij kunnen functioneren als twee representatieve constructies op grond waarvan de perceptiekloof tussen werkelijkheid en

4 *The Economist* (7 september 2002).

imago van het contemporaine Japan duidelijk gedemonstreerd kan worden. Zij vormen ook het vertrekpunt voor de stelling dat een herinterpretatie van de culturele identiteit van het eenentwintigste-eeuwse Japan dringend noodzakelijk is.

Sinds de Tweede Wereldoorlog is een groot aantal Westerse journalisten, politici, zakenmensen en academici actief geweest met het beschrijven, interpreteren en evalueren van de Japanse maatschappij. Uiteraard geldt dat ook voor Japanners zelf. We kunnen daarbij twee karakteristieke elementen onderscheiden die betrekking hebben op hoe die analyses tot stand komen: het betreft de gehanteerde interpretatieve methodologie die ik zal behandelen in de tweede sectie van dit artikel en het Eurocentrisme of het Japanocentrisme van deze methodologie, waar ik in de derde sectie aandacht aan zal schenken.

Hoe Japan te lezen: drie interpretatieve modellen

Wat betreft de status van de interpretatieve methodologie ten aanzien van Japan, kunnen drie posities onderscheiden worden: een *mainstream*, een revisionistische en een culturalistische positie.⁵

De *mainstream positie* is gebaseerd – impliciet of expliciet – op een vergelijkende analyse, waarbij Japan met een ander land gecontrasteerd en vergeleken wordt, hetgeen in de meeste gevallen neerkomt op een vergelijking met de Verenigde Staten. De grond voor deze vergelijking met de Verenigde Staten is uiteraard niet de opvallende gelijkenis tussen beide culturele systemen. Maar omdat de meeste buitenlandse Japanologen en Japan-specialisten zich in Amerika bevinden, fungeert hun land als het natuurlijke referentiekader voor een vergelijking met Japan.

Gedurende de bezetting van Japan door de Verenigde Staten (1945-1952) had het er soms veel van weg dat de Amerikaanse regering probeerde van Japan een soort negenenveertigste staat te maken (Alaska en Hawaii waren toen nog niet toegetreden). Oppervlakkig gezien leek dat voor korte tijd ook als zodanig te werken. Zo is de Japanse grondwet, wat inhoud en doelstelling betreft, een kopie van de Amerikaanse. *Mainstream* specialisten volgen ook dit spoor: zij zien Japan als een democratisch land met een vrijemarkteconomie en in feite als een Westers land. Uiteraard heeft Japan zijn eigen geschiedenis en karakter, maar in feite verschilt het niet fundamenteel van zijn rolmodel, de Verenigde Staten. Dientengevolge wordt

5 Duncan McCargo, *Contemporary Japan* (Houndsmill 2000) 1.

Japan binnen dit perspectief geïnterpreteerd als een land dat het Westen, en dan in het bijzonder Amerika, nabootst, omdat het de gelijke van dat Westen wil worden.

Het wekt geen verwondering dat het hoogtepunt van deze *mainstream* theorie viel in de late jaren zeventig en in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Japan bevond zich toen op het toppunt van zijn economische macht en was de onbetwiste nummer één in Azië. Een aantal *mainstreamers* was toen ook van mening dat Japan op het punt stond om de leidende positie in de wereld van Amerika over te nemen. Bekende vertegenwoordigers van de *mainstream*-theorie, wier publicaties een grote invloed hadden op de beeldvorming ten aanzien van Japan in de Verenigde Staten, waren bijvoorbeeld Gerald Curtis, Edwin O. Reischauer en Ezra F. Vogel.⁶ Het accent bij de *mainstreamers* ligt dus op de overeenkomsten van Japan met het Westen; zij nemen een (zeer) positieve houding ten opzichte van Japan in.

Daartegenover staat de **revisionistische positie**, die erop uit is een fundamenteel verschil te construeren tussen Japan en het Westen, en soms zelfs tussen Japan en de rest van de wereld. Deze positie leidt tot een betrekkelijk negatieve kijk op Japan, in veel gevallen gebaseerd op dezelfde criteria die de *mainstreamers* gebruiken om een positief beeld te construeren! McCargo zegt over de revisionisten:

‘[They] view Japan as operating according to distinctive principles of its own: typically, they regard it as undemocratic, and as characterized by a deeply flawed political system that features a considerable degree of structural corruption. They view Japan’s economic system as far more state-led and far less open to outside competition than analysts typically acknowledge. Some revisionists go so far as to see Japan as a kind of ‘soft authoritarian’ state, characterized by repressive elements of social and political conformity. Revisionists typically view Japan’s relations with the rest of the world with a sceptical eye, arguing that Japan cynically manipulates its trade, aid and defence policies for its own advantage.’⁷

De revisionisten beleefden gouden tijden in de laatste twee decennia van de vorige eeuw. In de jaren tachtig was er vooral in Amerika uitgebreid sprake van *Japan bashing*, een eindeloze stroom van kritiek op Japan veroorzaakt

6 Gerald Curtis, *Election Campaigning Japanese Style* (New York 1971) en Gerald Curtis, *The Japanese Way of Politics* (New York 1988); Edwin O. Reischauer, *The Japanese* (Cambridge 1977); Ezra F. Vogel, *Japan as Number One* (Cambridge 1979).

7 McCargo, *Contemporary Japan* 4.

door het onverwachte en ongekennde succes van Japanse producten in Amerika. In het daarop volgende decennium, de jaren negentig, vielen er ontwikkelingen te constateren die koren op de revisionistische molen waren: de Japanse economie stagneerde in ernstige mate, er brak een kredietcrisis uit van (tot dan toe) ongekennde weerga, grootscheepse *offshoring* van de productie naar China was aan de orde van de dag. Verder vonden in 1995 de Sarin gasaanslag in de metro van Tokio plaats en de gigantische aardbeving van Kobe (vijfduizend doden in 1995 met een volstrekt falen van hulp van de zijde van de regering).

In het licht van het bovenstaande wekt het geen verbazing dat de revisionisten tot de conclusie kwamen dat de enorme economische rijkdom van de jaren zeventig en tachtig meer het resultaat van ‘dom geluk’ was dan het product van een goede strategie, innovatief vermogen en werkethos. Vertegenwoordigers van het revisionisme zijn bijvoorbeeld: Chalmers Johnson, Gavan McCormack en Yoshi Sugimoto, Clyde Prestowitz, James Fallows en Karel van Wolferen.⁸

De **culturalistische positie** ten slotte verklaart het Japanse socio-economische systeem op basis van een inherente culturele specificiteit. Deze positie was oorspronkelijk het domein van Amerikaanse antropologen zoals Ruth Benedict, maar werd wat later in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw met open armen ontvangen door Japanse academici en journalisten. Deze culturalistische positie sloot ook naadloos aan op het eeuwenoude populaire Japanse geloof dat het karakter van het land en zijn inwoners, het klimaat en de taal zo specifiek zijn dat Japan een volstrekt unieke identiteit zou bezitten. Dit geloof in de mythe van de Japanse uniciteit werd in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw hartstochtelijk uitgedragen door de *Nihonjinron*. Dit is de studie van en theorie over Japan door Japanse geleerden. Daarbij werd Japan het culturele model bij uitstek, waaraan andere volken – of dat nu Aziatische of Westerse betrof – niet konden tippen.

De *Nihonjinron* leefde van geforceerde sociale tegenstellingen tussen

- 8 Chalmers Johnson, *MITI and the Japanese miracle. The growth of industrial policy* (Stanford 1982); Gavan McCormack, *The Emptiness of Japanese Affluence* (New York 1996) en Gavan McCormack en Yoshio Sugimoto ed., *Democracy in Contemporary Japan* (New York 1986); Clyde Prestowitz, *Trading places. How America allowed Japan to take the lead* (Tokyo 1988); James Fallows, ‘Containing Japan’, *The Atlantic Monthly* 5 (1989) 40-54, via <http://www.theatlantic.com/issues/89may/fallows.htm> (3 september 2006); Karel van Wolferen, *The enigma of Japanese power. People and politics in a stateless nation* (London 1989).

het Westen en Japan, bijvoorbeeld: maatschappij tegenover gemeenschap, individualisme tegenover collectivisme, gelijkheid tegenover hiërarchie, private tegenover publieke oriëntatie, rechten tegenover plichten, onafhankelijkheid tegenover afhankelijkheid. Het eerste element van deze opposities wordt toegeschreven aan de Westerse cultuur, terwijl het tweede element van toepassing is op de Japanse cultuur. Daarbij was de opvatting dat de positieve term naar de Japanse en de negatieve term naar de Westerse cultuur verwijst.

In de inleiding tot zijn uiterst kritische boek over de *Nihonjinron* observeerde Peter Dale dat deze pseudo-wetenschap uitgaat van drie principes.⁹ Allereerst geldt daarbij dat het Japanse volk een cultureel en sociaal homogeen volk is waarvan de kern onveranderd is gebleven sinds prehistorische tijden. In de tweede plaats wordt verondersteld dat Japanners radicaal verschillen van alle andere volkeren. Ten slotte zorgt het aldus eenvoudig gecreëerde nationalisme ervoor dat er een grote vijandigheid bestaat tegen elke buitenlandse poging tot analyse van de Japanse cultuur.

De verklaringen die voor deze opposities gezocht worden zijn vaak opvallend en bizar. Zo veronderstelde Tsunoda dat de Japanse hersenstructuur uniek is, aangezien stimuli in de linker hersenhelft verwerkt worden, waar denkprocessen erop gericht zijn om harmonie met de natuur te realiseren.¹⁰ In het Westen echter worden stimuli verwerkt in de rechter hersenhelft, waarvan verondersteld wordt dat die rationeler en minder harmonieus aangelegd is.

Sinds het midden van de jaren tachtig, toen de Japanse wetenschap in snel tempo geïnternationaliseerd werd, zijn de theorieën van de *Nihonjinron* ook in Japan zelf in toenemende mate afgedaan als speculatieve *humbug*. Toch zijn de jarenlange onderwijskundige indoctrinatie over de uniciteit van de Japanse cultuur ook nu nog wel enigszins bespeurbaar in Japan. Bekende vertegenwoordigers van de *Nihonjinron* zijn onder anderen: Chie Nakane, Takeo Doi en, zoals al genoemd, Tadanobu Tsunoda.¹¹

9 Peter Dale, *The Myth of Japanese Uniqueness* (London 1986).

10 Tadanobu Tsunoda, *The Japanese brain. Uniqueness and universality*, vertaling door Oiwa Yoshinori (Tokyo 1985).

11 Chie Nakane, *Japanese Society* (Los Angeles 1970); Takeo Doi, *The Anatomy of Dependence*, vertaling door John Bester (Tokyo en New York 1971); Tadanobu Tsunoda, *The Japanese brain. Uniqueness and universality*, vertaling door Oiwa Yoshinori (Tokyo 1985).

De inadequaatheid van de drie bestaande interpretatieve modellen

De drie interpretatiemodellen impliceren elk een fundamenteel verschillende constructie van de culturele identiteit van Japan. Uiteraard is het niet altijd gemakkelijk om een duidelijk onderscheid tussen de drie interpretatievormen aan te brengen: hybride vormen zijn aan de orde van de dag. De drie bestaande modellen echter zijn niet langer te handhaven gezien hun anachronistische karakter en hun methodologische onhoudbaarheid.

Dat anachronisme vloeit voort uit de ontstaansgeschiedenis van de drie modellen. Alle drie zijn ze na de Tweede Wereldoorlog ontstaan en hebben in die tijd – zij het op verschillende tijdstippen – ook hun hoogtepunt gekend. Echter, twee ontwikkelingen die Japan in de afgelopen jaren fundamenteel veranderd hebben, zijn in de drie modellen niet verdisconteerd. Het betreft de globalisering en regionalisering die in Japan in de eerste acht jaar van onze eeuw voor fundamentele veranderingen gezorgd hebben.

Wat die globalisering betreft is Japan in de afgelopen jaren het toneel geweest van intensieve discussies over de verhouding tussen lokale en globale conventies. Wat moet in Japan behouden blijven (of versterkt worden) van de traditionele Japanse conventies waarmee de zaken in de maatschappij geregeld werden en waarmee na de Tweede Wereldoorlog grote successen behaald zijn? Aan de andere kant speelde de belangrijke vraag welke conventies geadapteerd en geadopteerd moeten worden die afkomstig zijn uit toonaangevende buitenlandse culturen, waarmee in de meeste gevallen (tot voor kort) de conventies van de Verenigde Staten bedoeld werden. Uiteraard is Japan niet het enige land waar deze fundamentele discussie speelt. Maar de kwaliteit en kwantiteit ervan is manifester in Japan dan in welk ander land dan ook.

Japans sterke opkomst in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw vond plaats door een eenzijdige beweging vanuit Japan naar het buitenland, terwijl de omgekeerde stroom in de beginjaren van Japan's *claim to fame* nauwelijks aan de orde was. Japan heeft ingezien dat globalisering een tweezijdige beweging inhoudt met – idealiter – een even sterke stroom naar buiten als naar binnen. Het Japan van de eenentwintigste-eeuw wil deze tweezijdigheid realiseren en is daar erg druk mee.¹² Dat vertaalt zich bijvoorbeeld in een toenemende investering van buitenlandse bedrijven

12 Rien T. Segers ed., *A new Japan for the twenty-first century. An inside overview of current fundamental changes and problems* (London en New York 2008).

in Japan (FDI), door het adapteren van buitenlandse modellen (voor de economie, het onderwijs, etc.) en door het op grote schaal importeren van westerse culturele producten, van voetbal tot Dick Bruna's Nijntje.

De tweede reden waarom de bestaande interpretatiemodellen anachronistisch zijn, betreft de toenemende regionalisering in Oost-Azië. De tien lidstaten van ASEAN, de *Association of East Asian Nations*, nodigden in 1997 de drie sterkste landen van Oost-Azie, China, Japan en Zuid-Korea, uit om geassocieerd lid te worden van ASEAN. Deze associatie is bekend geworden onder de benaming ASEAN+3. Qua ontwikkeling van het integratieproces is deze associatie uiteraard bij lange na niet vergelijkbaar met de fase waarin de Europese eenwording zich nu bevindt.

Wel hebben een aantal sterke landen uit Oost-Azië voor het eerst sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog ingezien dat met regionale samenwerking een nog sterkere positie op de wereldmarkt gerealiseerd kan worden dan China en Japan nu al afzonderlijk bezitten. En als het waar is dat economische dominantie in de wereld vooraf gaat aan belangrijke ontwikkelingen en dominantie op andere terreinen, zoals regionale integratie, politiek, cultuur en energie, dan is het waarschijnlijk dat we op de drempel van een nieuwe machtsbalans tussen drie blokken staan: de Europese Unie, Oost-Azië en de Verenigde Staten.¹³

Maar behalve het feit dat de drie interpretatieve modellen anachronistisch zijn, zijn ze ook niet langer methodologisch houdbaar. Daarvoor is het eurocentrische en japanocentrische karakter verantwoordelijk van veel interpretaties die zich baseren op de uiteengezette drie posities. Irmela Hijiya-Kirshnereit¹⁴ heeft eurocentrisme een essentieel probleem genoemd in onderzoek over Japan. Bij de eerste twee posities (de *mainstream* en de revisionistische) zien we vaak een sterke dosis eurocentrisme, dat wil zeggen dat westerse interpretatieve conventies op een niet-westerse cultuur geplakt worden. De niet-westerse cultuur wordt door een volledig westerse bril bekeken. Een dergelijke interpretatie wordt geacht 'af' te zijn, wanneer een bepaald niet-westers cultureel element geadapteerd en vertaald is op basis van de eigen conventies van de interpretator. Wat geldt voor eurocentrisme, is *mutatis mutandis* ook op japanocentrisme van toepassing. Japanocentrisme komt vaak om de hoek kijken bij de derde positie, het culturalistische perspectief.

13 Zoals uitvoerig uiteengezet wordt in Rien T. Segers, *Japan en de onontkoombare aziatisering van de wereld* (Amsterdam 2009).

14 Irmela Hijiya-Kirshnereit, *Das Ende der Exotik. Zur japanischen Kultur und Gesellschaft der Gegenwart* (Frankfurt 1988) 193.

Eurocentrisme kan zo blind maken dat er soms vanuit gegaan wordt dat bepaalde belangrijke elementen van de Japanse maatschappij niet Japans maar westers zijn. Westerse onderzoekers moeten bijvoorbeeld ophouden te verwachten dat Japanse literatuur niet-Japans zal zijn.¹⁵ Deze observatie slaat natuurlijk niet alleen op de Japanse literatuur, maar op alle vitale onderdelen uit het Japanse maatschappelijk systeem, zoals economie, bedrijfsleven, politiek, religie, onderwijs en medische zorg.

De andere kant van het eurocentrisme is relativisme dat impliceert, in het geval van onderzoek naar de Japanse cultuur, dat de Japanse culturele identiteit slechts geïnterpreteerd en geëvalueerd kan worden met louter Japanse criteria. Elke westerse interpretator moet zich eerst met Japan identificeren. Hij of zij moet de Japanse cultuur van binnenuit analyseren en op deze manier de specifieke conventies en instituties van die cultuur leren begrijpen. En 'begrijpen' betekent hier zichzelf op die buitenlandse cultuur projecteren. Hoe groter de identificatie met Japan, des te perfecter de harmonie met het Japanse denken en gedrag, en des te dichterbij men bij de ideale interpretatie komt.¹⁶ In feite ondersteunt het relativisme de mythe van de Japanse uniciteit, zoals gepropageerd door de *Nihonjinron*.

De drie methodologische perspectieven, *mainstream*, revisionistisch en culturalistisch, impliceren dat het interpretatieproces van Japan voor een groot deel gekarakteriseerd wordt door partialiteit of unipolariteit. Dat wil zeggen dat het interpretatieproces gebaseerd is op één enkel cultureel perspectief: de cultuur waartoe de interpretator behoort. In de praktijk betekent dit dat de interpretatie sterk Amerikaans, Europees of Japans gekleurd is. Dat brengt dan in veel gevallen een hoge mate van eenzijdigheid met zich mee.

Het begrip 'culturele identiteit' als een alternatief interpretatief model voor het eenentwintigste-eeuwse Japan

De onderliggende gedachte van de drie interpretatieve posities bestaat in feite voornamelijk uit de vraag in hoeverre Japan redelijkerwijs vergeleken kan worden met het Westen. Bij alle drie posities speelt impliciet of expliciet de vraag of Japan wel of niet een 'normaal' westers land genoemd kan

15 Marleigh G. Ryan, 'Modern Japanese fiction. "Accommodated truth"', *Journal of Japanese studies* 2 (1976) 249-254.

16 Irmela Hijiya-Kirshner, *Das Ende der Exotik. Zur japanischen Kultur und Gesellschaft der Gegenwart* (Frankfurt 1988) 203.

worden. Deze vraag en de diverse antwoorden die daarop gegeven zijn, zijn methodologisch onhoudbaar, zoals uit het bovenstaande duidelijk zal zijn geworden. Bovendien hebben zij hun relevantie verloren op grond van de uiteengezette significante veranderingen die Japan en de regio waarbinnen Japan functioneert, ondergaan hebben in het laatste decennium.

Japan bevindt zich op dit moment op een intrigerend snijpunt van een verticale as, met de historische ontwikkelingen in het land vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog tot heden, met een horizontale as waarop de veranderingen in het buitenland, en dan in het bijzonder in Oost-Azië, zich bevinden. De unipolaire interpretatie, die resulteert uit de hierboven beschreven interpretatieve posities, concentreert zich alleen op één land en niet op de regionale en globale context waarbinnen dat land functioneert. Unipolaire interpretaties leiden ook tot euro- of japanocentrisme; zij hebben niet alleen een eenzijdige tendens, maar hebben ook een deformatie van de complexiteit van de moderne Japanse maatschappij tot gevolg.

Kan er een alternatief interpretatiemodel ontwikkeld worden, dat de nadelen van de geschetste drie interpretatieve posities opheft? In dit opzicht is het begrip 'culturele identiteit' bruikbaar om als basis voor een nieuw interpretatief raamwerk te dienen. Dit begrip heeft een grote affiniteit met de moderne Japanse zoektocht om zichzelf en zijn relaties tot het buitenland te begrijpen. Er zijn weinig of geen maatschappijen waarin culturele en nationale identiteit een zodanig dwingend onderwerp is geweest zowel binnen wetenschappelijke als meer populaire kringen als in Japan.¹⁷

In tegenstelling tot de oude essentialistische en structuralistische opvattingen ten aanzien van culturele identiteit, geef ik hier een omschrijving van culturele identiteit, gebaseerd op de principes van het constructivisme. Binnen een constructivistisch kader wordt de culturele identiteit van een bepaalde natie of van een bepaalde etnische groep in die natie gebaseerd op drie factoren. Het betreft allereerst de statistica, voorts het zelfbeeld van de eigen groep of het eigen land en als derde factor het imago van de groep of dat land. Deze drie factoren zijn sterk aan elkaar gerelateerd: zij vormen samen een driehoek als het ware. Een verandering binnen één factor heeft directe consequenties voor de beide andere factoren.

De eerste van de drie hoeken wordt gevormd door de statistica, de 'feiten', cijfers of andere data, die te vinden zijn in statische handboeken, jaarboeken en rapporten betreffende een bepaalde maatschappij. Ze bevat

17 Peter Nosco, 'Introduction. Cultural analyses of Japanese identity' in: *ibidem* ed., *Japanese identity. Cultural analyses* (Denver 1997) 1-9, aldaar 1.

ten bijvoorbeeld gegevens over het totaal aantal inwoners van een land, het aantal vierkante kilometers ervan, het bruto nationaal product, het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking, het werkloosheidspercentage, etc. Deze statistica bepalen gedeeltelijk het zelfbeeld en het imago van een maatschappij.

De tweede hoek bevat het zelfbeeld: de manier waarop de mentale programmering binnen een maatschappij de gewoonten, conventies en instituties ervan gevormd heeft. Het betreft hier de zienswijze die de mensen binnen een bepaalde gemeenschap of een land erop na houden ten aanzien van hun eigen, 'lokale' cultuur en hun positie binnen een grotere context (die van een land, een regio of zelfs 'de wereld'). En met 'cultuur' wordt hier bedoeld de wijze waarop gedrag en communicatie bepaald zijn evenals de specificiteit van private en publieke organisaties. Het zelfbeeld wordt in sterke mate gevormd door de mentale programmering binnen de eigen cultuur, zoals die tot stand komt via de dragers van de culturele identiteit: geschiedenis, onderwijs, religie en taal. Het zelfbeeld wordt in belangrijke mate gestuurd door opinieleiders in kleine kring (ouders en leraren) en in grote kring (politici, journalisten, invloedrijke zakenlieden).

Het derde element van de driehoek betreft het imago, dat bestaat uit constructies gemaakt door buitenlanders, zoals de Chinese perceptie ten aanzien van Japan. Ook het imago wordt geconstrueerd door opinieleiders in kleine en grote kring. Als het imago afkomstig is van een dominante wereldspeler (zoals de Verenigde Staten) met veel harde en zachte *power*, dan kan dat specifieke imago zich ontwikkelen tot 'het' imago dat in de wereld bestaat over een bepaald land. Dit impliceert in het geval van Japan, dat het imago ervan in de wereld sterk beïnvloed is door Amerikaanse constructies. Dit Amerikaanse imago over Japan kende een zodanig dominant karakter dat het zelfs een sterke invloed gehad heeft op het Japanse zelfbeeld.

De opvatting van culturele identiteit als een constructie impliceert dat het een mentale conceptie is die afhankelijk is van de persoon die deze constructie maakt, van de tijd en plaats. Dat impliceert dat het onmogelijk is om te spreken over 'de' culturele identiteit van een land of een gemeenschap. Maar dat hoeft wetenschappers niet van de belangrijke en noodzakelijke taak af te houden om het 'algemene' karakter van het hedendaagse Japan te beschrijven en te systematiseren, gebaseerd op al die vigerende, verschillende identiteitsopvattingen zowel het zelfbeeld als het imago betreffend. Bovendien worden we in de praktijk vaak geconfronteerd met slechts één of twee dominante versies van nationale of etnische culturele identiteit.

Alle hoeken van de driehoek hebben een gelijke functie in de constructie van de culturele identiteit en dus van de interpretatie. Elke hoek functioneert als een soort controlemechanisme ten opzichte van de beide andere hoeken. Een eenzijdig, opgeblazen en onrealistisch zelfbeeld krijgt te maken, zowel in binnen- als buitenland, met weerstand en met een mogelijkheid tot ernstige conflicten. Datzelfde geldt voor een onrealistisch imago waartegen de groep of het land waar dat imago betrekking op heeft in opstand kan komen. De imago's die China en Japan over elkaar geconstrueerd hebben, zijn daar getuigen van.

Conclusies

In het bovenstaande heb ik gepoogd een alternatieve methodologie te schetsen voor de interpretatie van het hedendaagse Japan; een model dat in feite ook opgaat voor de interpretatie van elk ander land. Dat deze poging gecompliceerd is, zal duidelijk geworden zijn. Dat wordt deels veroorzaakt door een gebrek aan consistentie in de interpretatie-industrie ten aanzien van Japan. Zoals John Clammer (terecht) gesteld heeft:

*'Despite Japan's enormous influence and visibility in the modern international system, it can also safely be said that there is little consensus among those who make it their business to understand or explain Japan about the fundamental principles of interpretation that might be applied to this society.'*¹⁸

Clammer pleit voor een nieuw paradigma met een nieuwe interpretatiemethodologie waarmee de studie van Japan gerevitaliseerd kan worden.

Een interpretatie van het eenentwintigste-eeuwse Japan met een focus op culturele identiteit heeft twee voordelen in vergelijking met *mainstream*, revisionistische of culturalistische interpretaties.

Allereerst is deze interpretatie multipolair ten opzichte van het unipolaire karakter van de drie bovengenoemde interpretaties. De interpretatie beperkt zich niet langer tot een beschrijving en analyse van het vigerende zelfbeeld van Japan, maar gaat ook in op het imago dat ten aanzien van Japan bestaat in Oost-Azië en op de relatie tussen statistica, zelfbeeld en imago. Deze interpretatie doet meer recht aan het eenentwintigste-eeuwse

18 John Clammer, 'Received dreams. Consumer capitalism, social process, and the management of the emotions in contemporary Japan' in: J.S. Eades, Tom Gill and Harumi Befu ed., *Globalization and social change in contemporary Japan* (Melbourne 2000) 203.

streven van het land zelf om een internationale en leidende natie in de wereld te worden met een speciale verantwoordelijkheid voor de oost-Aziatische regio. Dat de perceptie van dat streven even belangrijk is als dat streven zelf, volgt uit de door mij beschreven opvatting ten aanzien van een nieuwe interpretatie van Japan.

Een tweede winstpunt heeft betrekking op de politieke implicaties van de door mij beschreven opvatting ten aanzien van de moderne culturele identiteit van Japan. Als de politieke elite van Japan culturele identiteit inderdaad zou gaan opvatten als een constructie en zou streven naar een balans tussen zelfbeeld, imago en statistica van het land, dan is de kans op grotere sociale harmonie en internationale invloed groter dan wanneer een ontologische of essentialistische opvatting gehanteerd wordt. *Hard power* wordt dan ingeruild voor *soft power*, waarbij militaristische en economische prestaties secundair worden ten opzichte van culturele aantrekkelijkheid, sociale harmonie, veiligheid en voorspoed. Op deze wijze kan Japan een lang gekoesterd ideaal verwezenlijken: meer geliefd en minder gevreesd worden.